

Гніда Т.Б.,
к. пед.н., ст.науковий співробітник
лабораторії прикладної психології освіти
УНМЦППіСР НАПНУ
tatjanagnedaja@gmail.com

СТОСУНКИ В РОДИНІ ЯК ОСНОВА ДЛЯ РОЗВИТКУ ОБДАРУВАНЬ ДИТИНИ

Анотація. У статті розглянуто відмінності понять дитячо-батьківські стосунки, ставлення, установки, поведінка та позиція батьків. Проаналізовано відмінність стосунків залежно від типів сімей.

Ключові слова: родинне виховання, дитячо-батьківські стосунки, батьківське ставлення, батьківська позиція, батьківська поведінка, батьківські установки.

Annotation. The article considers the differences between the concepts of child-parent relations, attitudes, behavior and position of parents. The difference of relations depending on the types of families is analyzed.

Key words: family upbringing, child-parent relations, parental attitude, parental position, parental behavior, parental attitudes.

Природа людських стосунків різноманітна й кожна дитина вчиться відрізнити види міжособистісних стосунків і вірно поводитись відповідно до вимог ситуації та мети взаємодії. Саме у родині закладаються основи тих стосунків, у яких дитина може вільно проявляти себе, бути щирою, відповідати за якість побудови стосунків. Саме ці якості і стануть основою для розвитку її обдарувань.

Родинне виховання залишається головним природним середовищем для гармонійного розвитку, соціалізації та виховання обдарованої дитини. Батьки організують її життєдіяльність, створюють необхідні умови для цілісного розвитку, становлення особистості, входження в соціум, адаптації у ньому. Саме батьки часто є першими свідками обдарувань своєї дитини.

Відкриття обдарованості власної дитини може народжувати протилежні реакції у самих батьків, від чого і буде залежати їх ставлення та побудова стосунків з дитиною. Радісне прийняття та готовність вирішувати пов'язані з цим проблеми породжує стратегію здорового самосприйняття обдарованої дитини. Іншою реакцією може стати неготовність до відповідального батьківства такої дитини, відсторонення або експлуатація сильних якостей власної дитини. У такому випадку уявлення дитини про саму себе значно деформується.

Дитина з різним видом обдарувань може народитися у будь-якій родині, а ось чи стане вона обдарованою та успішною у майбутньому буде залежати від багатьох факторів, один з яких ми розглянемо у даній статті, а саме стосунки у родині.

Розглянемо детально варіанти стосунків у родині. Доцільно диференціювати поняття «дитячо-батьківські стосунки», «батьківське ставлення», «батьківська позиція», «батьківська поведінка», «батьківські установки» та «батьківська комунікація», які часто виступають як синоніми. Дитячо-батьківські стосунки є основоположними у сучасній сім'ї та є важливою умовою соціальної підготовки обдарованої дитини.

Отже, дитячо-батьківські стосунки – це система установок, орієнтацій, очікувань вертикального спрямування знизу вгору (діада «дитина – дорослий») та зверху вниз (діада «батьки – дитина»), які визначаються спільною діяльністю членів сім'ї та спілкуванням між ними (за визначенням Н. Іванової) [2]. Специфіка дитячо-батьківських стосунків полягає в тому, що вони двосторонні, їх продуктом є сформована особистість дитини, вони залежать від трьох факторів, таких як батьки, дитина та культурно-історичний контекст стосунків.

На відміну від стосунків, батьківське ставлення – це визначена спрямованість дорослого, що дає змогу описувати широкий спектр стосунків, в основі яких лежить свідомо чи несвідомо оцінка дитини, що виражається у способах і формах взаємодії з нею (за визначенням А. Співаковської) [2]. Батьківське ставлення до дитини складається з трьох компонентів: а) емоційний компонент включає почуття батьків до дитини, та емоції, що відображають оцінку ними своєї батьківської позиції; б) когнітивний компонент визначає знання, уявлення батьків про свою дитину та про себе як про носія соціальної ролі батька; в) поведінковий компонент реалізує спосіб ставлення до дитини.

Батьківська позиція розглядається як реальна спрямованість виховної діяльності батьків, що виникає під впливом мотивів виховання. Оптимальна батьківська позиція включає адекватність (прийняття особливостей дитини), динамічність (здатність і бажання змінювати форми та способи взаємодії з дітьми), прогностичність (здатність батьків передбачати подальший розвиток своєї дитини та побудову взаємодії з нею) [4].

Під батьківською поведінкою розуміється взаємодія і спілкування дорослих із дитиною, які спрямовані на здійснення ними рольових функцій, опосередковані уявленнями про те, якими мають бути батьки, а також їх досвідом спілкування з власними батьками і знанням про свою дитину.

Термін батьківські установки включає особистісні цінності, сприйняття батьками дитини, уявлення й очікування, пов'язані з її розвитком, оцінку того, що дитина може або не може робити, знання про процеси її когнітивного та

соціального розвитку, про роль батьків у її житті, про мету її навчання, про бажані способи її дисциплінування. Окрім того, установки можуть забезпечувати батьків засобами для захисту їх власної самооцінки, створюючи стандарти, відповідно до яких оцінюється виконання їх ролі та встановлюються обмеження для різних аспектів батьківської відповідальності. Установки батьків складаються з трьох компонентів: а) оцінка батьками дитини або ситуації виховання, б) система знань чи достовірних уявлень про побудову стратегії і тактики виховання дитини, в) наміри поводитися певним чином стосовно дитини, які проявляються в конкретній практиці виховання [1].

Важливою умовою аналізу дитячо-батьківських стосунків у сім'ях, які виховують обдарованих дітей, є розгляд структурного підходу до стосунків у родині в залежності від типу сім'ї.

Традиційна сім'я, на думку М.Арутюнян, виховує повагу до авторитету старших, педагогічні впливи здійснюються зверху вниз, основною вимогою є підпорядкування, підсумком соціалізації обдарованої дитини в такій сім'ї є вміння легко адаптуватися до вертикально-організаційної суспільної структури. Діти з таких сімей легко засвоюють традиційні норми, але відчувають труднощі у формуванні власних родин, вони неініціативні, негнучкі в спілкуванні.

У дитиноцентричній родині стосунки між батьками і дітьми спрямовані на забезпечення щастя останніх. Сім'я існує лише для дитини, вплив здійснюється, як правило, від дитини до батьків, існує симбіоз дитини та дорослого. У результаті таких стосунків дитина має високу самооцінку та конфлікти із соціальним оточенням за межами сім'ї.

Для демократичної сім'ї характерні прийняття, взаємодовіра, автономність кожного, а виховний вплив відбувається у вигляді діалогу на рівних позиціях батьків і дітей. У сімейному житті завжди враховуються спільні інтереси, причому чим старше дитина, тим більше її інтереси враховуються. Підсумком такого виховання є засвоєння дитиною демократичних цінностей, гармонізація її уявлень про права та обов'язки, свободи та відповідальності, розвиток дитячої активності, самостійності, доброзичливості, адаптивності, впевненості в собі та емоційної стійкості, водночас у цих дітей може бути відсутньою навичка підпорядкуватися соціальним вимогам. Вони погано адаптуються у середовищі, побудованому за «вертикальним» принципом (тобто практично у всіх соціальних інститутах) [5].

Отже, тип родинних стосунків, формує різні особистісні якості та поведінкові сценарії дитини, які у майбутньому або стануть успішною платформою для розвитку її обдарувань, або створять умови неможливості їх прояву. Є уявлення, що в інтелігентних сім'ях частіше виростають обдаровані

діти, і справа тут зовсім не в особливих генах геніальності, а справа в сімейній атмосфері, в системі сімейних цінностей, у типі родинних стосунків.

Побудова стосунків обдарованої дитини з оточуючим світом та собою розпочинається саме зі стосунків у родині. Стосунки у родині вважаються близькими оскільки родичі та близькі, чоловік/дружина, батьки/діти пов'язані одні з одним спільним проживанням на загальній території та повним зануренням у відносини. Якщо стосунки з негативним ставленням (психологічне насильство, ігнорування, байдужість, зневага) то якість життя дитини та її психічне здоров'я буде почуватися відповідно. У разі позитивного ставлення (приймаючого та підтримуючого середовища) самооцінка буде підвищуватися, дитина буде себе відчувати комфортно. У родині дитина має максимальний ступінь саморозкриття та відвертості, готовність ділитися своїми думками, почуттями. Саме такі відносини з батьками формують рівень довіри до інших, потім до себе і стають платформою відкритих та відвертих стосунків обдарованої дитини із самою собою [3].

Розглянемо більш детально з якими труднощами у родинних стосунках можуть зіткнутися батьки обдарованої дитини.

По-перше, в таких дітях часто бачать лінивих, впертих, аномальних дітей. Незвичайний розвиток дитини не помічають батьки, у яких не вистачає знань з даної теми, нерідко «упускають» обдаровану дитину, у тих сім'ях, де її нема з ким порівнювати. По-друге, батьки не визнають свою дитину обдарованою, «заплющуючи очі» на особливі здібності своїх дітей, батьки впливають на взаємини дитини з іншими джужми. Дитині доводиться самотійно розбиратися у складних ситуаціях. Почуття провини, неприйняття себе, бажання «бути як усі» можуть утруднювати чи навіть нівечити розвиток особистості дитини.

Третій варіант батьківського ставлення – батьки можуть відчувати провину через невідповідне виконання своїх обов'язків стосовно обдарованої дитини, наприклад, через соціально-економічний статус сім'ї, оскільки розвиток дітей, їх навчання коштує фінансових затрат. Провину можуть відчувати і самі діти, через що змушені приховувати свої здібності [6].

Наступний варіант батьківського ставлення – батьки схильні помічати обдарованість там, де її немає, особливо, коли вони самі талановиті в якій-небудь сфері. Тиск батьківських очікувань стає надмірним тягарем для дитини. І для збереження стосунків з батьками дитина починає розуміти, що в ній особливо цінують батьки та може розвиватись однобічно, прагнучи заслужити максимум батьківської уваги.

Гіпертрофована увага до однієї здібності дитини впливає й на її самосприйняття, на формування Я-концепції. Наслідком такого ставлення батьків може стати невротичне бажання завжди бути першим або агресивність

та ворожість дітей через невідповідність батьківським амбіціям. Варіантом рішення такої труднощі стане усвідомлення дитиною своєї унікальності, цілісності та унікальності іншої людини, що допоможе перемагати так, щоб й інші вигравали.

Варто зазначити, що істотною проблемою у розвитку обдарованих дітей є непропорціональність у розвитку. Видатні здібності в одній сфері співвідносяться із посередніми чи нижчими за норму і іншій. Батькам варто розуміти такі особливості й вимагати від дитини відповідно до її зони найблидчого розвитку. Якщо ж очікування батьків надто високі, то дитина відчуває тривогу, невротичні переживання через ситуацію фрустрації. Оскільки здібності розвиваються в процесі певної діяльності, на їх формування впливають розуміння батьками суті відповідних здібностей, бажання побачити їх прояви і надати необхідну допомогу своїй дитині, заохочувати досягнення, формувати впевненість у своїх силах та можливостях [6].

Заохочення дітей до розвитку їх обдарувань проходить через запам'ятовування фактів, подій та назв, що розвиває пам'ять, або шляхом розвитку мислення, що на нашу думку є більш результативним. Для цього батьки можуть використовувати прямі та непрямі виховні стратегії. До прямих відносять розвиваючі ігри, вправи для дітей. Батьки вважають, що вивчати та розвивати дитину повинні кваліфіковані фахівці. Непрямий виховний вплив – стратегія, за якої батьки дають вибір своїй дитині й намагаються підібрати відповідні заклади для розвитку її здібностей та уподобань. Найголовніше в таких сім'ях – атмосфера пізнавальних інтересів самих батьків (самі читають, ходять на виставки, не нав'язуючи свого інтересу). Така стратегія саморозвитку є найефективнішою, оскільки обдарованість не любить тиск. Обдарована дитина прагне довірливих стосунків, сповнених свободи та підтримки мудрих дорослих, які збагатять її уявлення про світ та про саму дитину.

Пріоритетність родинного виховання, у розвитку обдарувань дитини має забезпечувати і заклад освіти, дотримуючись єдності вимог родинного виховання й дошкільної/загальношкільної освіти на засадах поваги до цінностей родини, її культури, традицій.

Таким чином, тип сімейних стосунків, соціально-психологічні характеристики сім'ї, батьківські ставлення і позиція, батьківські установки та продиктована ними поведінка батьків мають значний вплив на розвиток обдарувань дитини. Обдарованість може розвинути і пізніше, у зрілому віці, коли людина вже не залежить від батьківського ставлення, проте основа для розвитку обдарувань дитини є саме родина. Подальшого наукового дослідження потребують питання побудови успішної комунікації у родині для створення умов розвитку обдарувань дитини.

Література:

1. Авдєєва І. М. Фасилітація особистісного розвитку хронічно неуспішних молодших школярів // Практична психологія та соціальна робота. – № 2. – 2011. – С. 1-7.
2. Горецька О.В. Психологія сім'ї : навчальний посібник для студентів спеціальності «Практична психологія», «Початкова освіта» / Олена Горецька, Наталя Сердюк. – Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2015. – 216 с.
3. Гніда Т. Б. Педагогіка партнерства з питань соціалізації обдарованої дитини з числа сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах внаслідок військових дій // Обдаровані діти - інтелектуальний потенціал держави - Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2019, – С. 78-82.
4. Кабанцева А. В. Підтримка дитини в умовах емоційного напруження: навчально-методичний посібник / А. В. Кабанцева, О. Л. Корнєєва. – Київ: КВІЦ, 2018. – 136 с.
5. Психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб: концепція, методика, технології / [І. О. Луценко, А. М. Богуш, Л. О. Калмикова, В. У. Кузьменко, С. І. Поворознюк, О. Д. Рейпольська]; за наук. ред. І. О. Луценко. - Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018 – 211 с.
6. Терещенко Л.А. Роль сім'ї у вихованні і розвитку обдарованої особистості / Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. Збірник наукових праць. Випуск 5, 2011. С. 11-16